

(Berlin 1958). Bertold Spuler ile birlikte Adolf Grohmann'ın yetmişinci doğum yılı armağanı olarak hazırlanan eser çeşitli makalelerden oluşup *Der Islam* dergisinin XXXIII. cildi (1958) olarak yayımlanmıştır.

Strothmann çoğunluğu Şii fırkaları hakkında olan çok sayıda makale kaleme almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Literatur der Zaiditen" (*Isl.*, I [1910], s. 354-368; II [1911], s. 49-78); "Bedr-Ohod und Kerbela" (*OLZ*, XXIX [1926], s. 809-818); "Die Charidschiten" (*ZDMG*, LXXXI [1927], s. LX-LXI); "Berber und Ibâditen" (*Isl.*, XVII [1928], s. 258-279); "Islamische Konfessionskunde und das Sektenbuch des Aş'ari" (*Isl.*, XIX [1931], s. 193-242); "Drusen-Antwort auf Nusairî-Angriff" (*Isl.*, XXV [1939], s. 269-281); "Kleinere ismailitische Schriften" (*Islamic Research Association Miscellany* [ed. Asaf A. A. Fyze], London 1949, s. 121-163); "Die Mubâhala in Tradition und Liturgie" (*Isl.*, XXXIII [1958], s. 5-29); "Islamstaaten und christlicher Westen heute" (*Isl.*, XXXIV [1959], s. 1-33). Ayrıca başta *Encyclopedia of Islam* olmak üzere çeşitli ansiklopediler için maddeler yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

R. Strothmann, "Şi'a", *İA*, XI, 502-513; Abdurrahman el-Bedeî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikin*, Beyrut 1993, s. 34-36; Abdülhamid Sâlih Hamdân, *Tabakâtü'l-müsteşrikin*, Kahire, ts. (Mektebetü Medbûlî), s. 87-89; *Bibliographie der deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, XVIII, 113-117; B. Spuler, "Rudolf Strothmann (1877-1960)", *Isl.*, XXXVI/1-2 (1960), s. 1-3; R. Paret, "Rudolf Strothmann (4.9.1877 - 15.5.1960)", *ZDMG*, CXI (1962), s. 13-15; R. Sellheim, "Autobiographische Aufzeichnungen und Erinnerungen von Carl Brockelmann", *Oriens*, XXVII (1981), s. 42; Mecdüddin Kivânî, "İştrutmân, Rudolf", *DMBİ*, IX, 9-10.

HİLAL GÖRGÜN

STUDIA ISLAMICA

Fransız şarkiyat dergisi.

1953 yılında Robert Brunschvig ve Josef Schacht'ın editörlüğünde Paris'te kurulmuş olup İslâm'ın dinî, tarihî, kültürel ve fıkri yönlerini konu alan makaleleri içermektedir. İlk iki sayısı yıllık olarak çıkmış, daha sonra yılda iki sayı yayımlanmıştır. Aradaki bazı yıllarda (1958, 1968, 1971) tek sayı halinde basılan dergide Schacht'ın yerine 1971-1972'de bir süre G. E. von Grunebaum, ardından onun yerine 1975'ten itibaren A. L. Udovitch ve 1976'dan itibaren Brunschvig'in yerine A.-M. Turki editörlük yapmıştır. Ağırlıklı olarak Fransızca

ve İngilizce makalelerin yer aldığı derginin ilk takdim yazısında yayın ilkeleri anlatılırken öncelikle İslâm dininin meydana getirdiği medeniyetin muhteva ve niteliklerini ortaya koyma hedefi vurgulanmıştır. İslâm araştırmaları uzmanlarının yanında diğer eğitilmiş okuyuculara da hitap etmeyi amaçlayan derginin editörleri yeni konu ve tesbitleri öne çıkarmaya gayret göstermişlerdir.

Kuruluşundan itibaren araştırmacıların ilgisini çeken dergide birçok meşhur şarkiyatçının yazısı yayımlanmıştır. İlk sayıya J. Schacht'ın kaleme aldığı, kelâm ve akaid alanında o yıllarda ortaya çıkarılan kaynakların tanıtıldığı "New Sources for the History of Muhammadan Theology" adlı makalesiyle başlanmış, bu sayıda ayrıca Bernard Lewis, Osman Turan, G. E. von Grunebaum, J. Lecerf ve J. Berque de İslâm tarihinde aykırı akımlar, Selçuklu hükümdarları, İslâm edebiyatı, mistik eğilimler ve Kuzey Afrika'ya dair makaleler yazmışlardır. Diğer sayılarda G.-H. Bousquet'nin "Observations sociologiques sur les origines de l'Islam", Ch. Pellat'ın "Le culte de Mu'awiya au IIIe siècle de l'hégire", R. Arnaldez'in "La pensée religieuse d'Averroes", A. Hourani'nin "The Changing Face of the Fertile Crescent in the XVIIIth Century", E. Tyan'ın "Méthodologie et sources du droit en Islam", J. Schacht'ın "Problems of Modern Islamic Legislation", A. Ahmed "Sayyid Ahmed Khan, Jamal al-Din al-Afghani and Muslim India", M. Al-lard'ın "Une méthode nouvelle pour l'étude du Coran", G. Makdisi'nin "Ash'ari and the Ash'arites in Islamic Religious History", H. Corbin'in "La place du Molla Sadra Shirazi dans la philosophie iranienne", R. M. Frank'ın "Several Fundamental Assumptions of the Basra School of the Mu'tazila", S. H. Nasr'ın "Al-Hikmat al-ilahiyah and Kalam", M. Arkoun'un "Logocentrisme et vérité religieuse dans la pensée islamique", M. Bernard'ın "La notion du 'ilm chez les premiers mu'tazilites", F. Jadaane'nin "Les conditions socio-culturelles de la philosophie islamique", D. P. Little'nin "Did Ibn Taymiyya Have a Screw Loose?", C. Hillenbrand'ın "The Establishment of the Artuqid Power in Diyar Bakr in the Twelfth Century" ve B. Abrahamov'un "Al-Ghazzali's Theory of Causality" başlıklı makaleleri dikkat çeken yazılardan bazılarıdır. Paris'teki G. P. Maisonneuve-Larose tarafından basılan ve günümüzde de İslâm araştırmaları alanında Batı'daki önemli dergilerden biri kabul edilen *Studia Islamica*, 2003 yılından beri A. L. Udovitch ve H.

Touati'nin yönetiminde yayın hayatına devam etmektedir. Derginin en son 2007 yılına ait 104-105. sayıları yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

St.I., I- (1953-), tür.yer.; R. Brunschvig, "Perspectives", a.e., I (1953), s. 5-21.

M. SAİT ÖZERVARLI

SU

Hayatın kaynağı ve bilinen bütün hayat formlarının vazgeçilmez ögesi olan su yer-kürenin yapısı ve canlıların yaşaması için hayatî öneme sahiptir. "Su" anlamına gelen mâ' kelimesi Kur'an-ı Kerim'de altmış üç âyetle geçer (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "mâ" md.). Bunların çoğunda bilinen anlamıyla su söz konusudur; bir kısmında ise insanın yaratıldığı meniden mutlak biçimde veya bir nitelik belirtilerek su diye söz edilir (el-Furkân 25/54; es-Secde 32/8; el-Mürselât 77/20; et-Tânk 86/5-7). Bir âyetle de cehennemliklere içirilecek sıvı için bir nitelemeyle birlikte bu kelime kullanılır (İbrâhîm 14/16). Ayrıca Kur'an'da çeşitli vesilelerle suyun yağmur (en-Nûr 24/43; er-Rûm 30/48; Lokmân 31/34; eş-Şûrâ 42/28), nehir (el-En'âm 6/6; er-Ra'd 13/3; İbrâhîm 14/32; en-Neml 27/61; Nûh 71/12), pınar (el-Bakara 2/60, 74; Yâsîn 36/34; el-Kamer 54/12) ve deniz (en-Nahl 16/14; Fâtır 35/12) gibi çeşitli kaynak ve görünümünden yaygın biçimde söz edilir.

Bazı âyetlerde Allah'ın insanı ve bütün canlıları sudan yarattığı (el-Enbiyâ 21/30; en-Nûr 24/45; el-Furkân 25/54), gökten rızık, rızık sebebi ve temizlik aracı olarak temiz ve bereketli su indirdiği, böylece insanlara ve hayvanlara temiz ve tatlı sular içirdiği ve su ile yeryüzünü ölümden sonra diriltip insanlar ve hayvanlar için her türlü yeşil bitki, ekin ve meyveyi çıkardığı belirtilerek suyun yeryüzündeki varlıkların hayatı açısından önemine dikkat çekilmektedir (meselâ bk. el-Bakara 2/22, 164; el-En'âm 6/99; el-Hicr 15/22; en-Nahl 16/10-11; el-Furkân 25/48-49; es-Secde 32/27; ez-Zümer 39/21; el-Câsiye 45/5; Kâf 50/9-11). Suyun belirli bir tat ve ölçüde yeryüzüne indirilmesinde ilâhî kudretin rolü ve susuz bırakılması halinde insanın çaresizlik içine düşeceği vurgulanarak bu nimete şükredilmesi ve üzerinde ibretle düşünülmesi istenmektedir (el-Kehf 18/41; el-Mü'minûn 23/18-19; el-Ankebût 29/63; er-Rûm 30/24; ez-Zuhruf 43/11; el-Vâkıa 56/68-70; el-Mülk 67/30). Kur'an-ı Kerim'de

suyun abdest ve gusûl için gereken aslı temizlik aracı olduğuna (el-Mâide 5/6) ve diğer bazı özelliklerine değinilerek onun yağmur halinde inen şeklinin tertemiz ve tatlı (el-Furkân 25/48; el-Mürselât 77/27), deniz ve göllerin bir kısmının tatlı-lezzetli, bir kısmının ise tuzlu-acı (el-Furkân 25/53; Fâtır 35/12) olduğu belirtilir. Bazı âyetlerde suyun ortak kullanımı ve paylaşımıyla ilgili prensiplere de yer verilir (eş-Şuarâ 26/155; el-Kamer 54/28).

Hadislerde de suyun önemi, kaynakları, korunması, kirlenmemesi, maddî ve hükmi temizlikte, içme ve sulamada kullanılmasıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar yer alır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "mvh" md.; *Miftâhu künûzi's-sünne*, "mâ" md.). Bazı hadislerde suyun insanlar arasında müşterek olduğu bildirilmekte, onun ortak kullanımı ve hukukî tasarruflara konu edilmesiyle ilgili düzenleyici ilke ve ölçüler getirilmektedir (aş.bk.). Aynı şekilde suyun israf edilmemesi (Tirmizî, "Tahâret", 43; İbn Mâce, "Tahâret", 48) ve kirlenmemesi (Buhârî, "Vuûd", 25, 68; Müslim, "Tahâret", 87, 94-97) öğütlenip su kaynaklarının kirlenmesi lânete sebep olacak davranışlar arasında sayılmaktadır (Ebû Dâvûd, "Tahâret", 14; İbn Mâce, "Tahâret", 21). Hz. Peygamber, doğal niteliğini kaybetmediği sürece suyun temiz ve temizleyicilik özelliğini koruduğunu belirterek suyun kirlenmesinin ârizî bir durum olduğuna işaret etmiş, bu konuda suyun özelliğine ve insanların ihtiyacına uygun pratik ve kolaylaştırıcı bazı ölçüler koymuştur (meselâ bk. Ebû Dâvûd, "Tahâret", 34). Bu bağlamda Resûl-i Ekrem'in deniz suyu, bazı kuyu ve göl suları, insanın ve bazı hayvanların artığı olan su ve kendisiyle maddî veya hükmi temizlik yapılan suyun kullanımının hükmüyle ilgili açıklama ve uygulamaları rivayet edilmektedir (aş.bk.).

İslâm dini temizliğe büyük önem vermiş ve bunu başta namaz olmak üzere bazı ibadetlerin ön şartı saymıştır. Fıkıh terimi olarak "tahâret" hem bedende, elbisede ve çevrede bulunan maddî kirlere (necâset) hem de abdest ve gusûl gibi hükmi kirlilik halinden (hades) temizlenmeyi kapsar; her iki tür temizliğin tabii ve aslı aracı sudur. Bu sebeple fıkıh eserlerinin ilk bölümü tahâret konusuna ayrılmış, bu başlık altında maddî ve hükmi temizlikte kullanılmasının câiz olup olmadığı yönünden suların çeşitleri, nitelikleri ve hükümleri üzerinde geniş biçimde durulmuştur. Ayrıca fıkıh eserlerinin "ihyâü'l-mevât", "keryü'l-enhâr" ve "şirb" gibi bölümlerinde suyun mülkiyet düzeni, buna

bağlı olarak içmede, sulamada, günlük hayatta kullanımı ve hukukî tasarruflara konu edilmesi ayrıntılı biçimde işlenir.

Temizlik Hükümleri Açısından Su. Hanefî fıkıh eserlerinde suların temiz ve / veya temizleyici sayılıp sayılmamasıyla ilgili hükümler, suyun doğal nitelikte olup olmadığı dikkate alınıp mutlak su ve mukayyet su şeklinde bir ayırım yapılarak incelenir. Suyun temiz ve temizleyici olma özelliğini koruması veya kaybetmesi konusunda az yahut çok olması önemli olduğu için, bunu belirlerken durgun su ve akarsu ayırımından da yararlanır. Diğer mezheplere ait eserlerde de tasnif, terminoloji ve görüşlerde bazı farklılıklarla birlikte aynı konular işlenir. Bu konularda fıkıh literatüründe yer alan ayrıntılı görüş ve yorumlar, Hz. Peygamber'den nakledilen bazı hadislerin ışığında müslüman toplumların asırlar boyunca oluşan bilgi ve tecrübe birikimlerini yansıtmaktadır. Bu çerçevede birçok ihtimalin geniş biçimde ele alınması, bunların o dönemlerde sık karşılaşılan durumlar olması, özellikle suyun az bulunduğu ve korunması için yerli önlemlerin alınamadığı yerlerin dikkate alınmasıyla da yakından ilgilidir. Dolayısıyla dindeki kolaylık ilkesi gereği temizlikte kullanımı hakkında olumlu görüş belirtilen bütün durumlarda sağlığa uygunluk anlamının bulunmadığına ve bu hususun ayrıca göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat edilmelidir.

a) **Mutlak Su.** Tabii halini koruyan ve içine mahiyetini değiştirecek başka madde karışmamış suya bütün mezheplerde mutlak su denir. İlâve bir isim veya özellik belirtmeden su dendiğinde bu kısımdaki sular kastedilir. Tabiatı normal halde bulunan yağmur, dolu, kar, çığ, göl, ırmak, pınar ve kuyu suları mutlak sulardır. Deniz suyu da mutlak sulardan sayılmıştır (aş.bk.). Hanefîler'e göre kendisinin tuz üretilen su mutlak grubuna girerse de tuzun erimesiyle oluşan su bu nitelikte sayılmaz. Ağaçlardan ve meyvelerden sıkılan suyun mutlak olmadığında fikir birliği bulunmakla birlikte asma çubuğundan veya diğer meyvelerden kendi kendine damlayan ya da kavun karpuzdan sıkımadan çıkan suyu ve hurma şirasını mutlak su kabul eden fakihler vardır.

Mutlak su sıvı, akıcı, renksiz, kokusuz ve tatsız olup bu özelliklerinden birini kaybetmesi halinde mutlak su olmaktan çıkar. Meselâ donarak sıvılık ve akıcılığını kaybeden veya içine karışan başka maddeler sebebiyle koyulaşıp pelte ya da bulamaç haline gelen yahut renk, koku ve

ya tadında önemli bir değişime uğrayan su mutlak olma niteliğini kaybeder. Buna karşılık özelliklerinde önemli bir değişiklik meydana getirmeyen az miktarda temiz bir maddenin karıştığı su mutlak olarak kalır. Hz. Peygamber'in hamur kalıntıları bulunan bir kaptaki su ile yıkandığı rivayet edilir (İbn Mâce, "Tahâret", 35; Nesâî, "Tahâret", 149). Aynı şekilde suyun kaynağında bulunan veya dışarıdan girmekle birlikte sakınılması mümkün olmayan temiz maddelerin karışmasıyla değişme meydana gelmesinin suyun mutlaklığını etkilemeyeceği hususunda fakihler görüş birliği halindedir. Meselâ su yosun tutar veya uzun süre beklemekle rengi, kokusu, tadı bozulursa kaynağında bulunan veya içinde oluşan çamur, kireç, kükürt, tuz, böcek ve balık gibi maddeler ya da dışarıdan rüzgâr ve selin getirdiği yaprak ve saman gibi nesneler sebebiyle özelliklerinden bir kısmını yitirirse mutlak olmaktan çıkmaz. Hanefî ve Hanbelîler'le Şâfiîler'in çoğunluğuna ve Mâlikîler'in bir kısmına göre içine karışmayıp yakınında bulunan veya içinde olmakla birlikte çözümlü suya karışmayan temiz veya pis bir maddenin etkisiyle kokusu değişen suyun hükmü de böyledir.

Sakınılması mümkün olan temiz bir maddenin suya girmesi veya iradî olarak katılması sebebiyle özelliklerinde önemli ölçüde değişiklik meydana gelen suyun hükmü konusunda mezheplerin farklı itihadları vardır. Mâlikî ve Şâfiîler'le Hanbelî mezhebinde tercih edilen görüşe göre bu su temiz olmakla birlikte mutlak olma niteliğini kaybeder. Hanefîler ise suya karışan maddenin özelliğine ve suda meydana getirdiği değişimin derecesine göre ayırımlar yapar. Eğer karışan şey sabun, safran, çöven otu, sedir yaprağı (günümüzde klor, deterjan vb.) gibi suyun temizleyicilik gücünü arttırıcı nitelikte bir madde ise beraklığı kaybolmamak ve su denebilecek şekilde kalmak şartıyla su mutlak olma niteliğini korur. Onlar bu konuda, "Su bulamazsanız teyemmüm edin" meâlindeki âyette geçen (en-Nisâ 4/43) "mâ" kelimesinin bir kayıt konmadan kullanılmış olmasını ve Hz. Peygamber'in yıkanırken veya cenaze yıkatırken su ile birlikte hatmi ve sedir yaprağı gibi temizlik maddelerini kullandığı / kullandığı yönündeki bazı rivayetleri delil gösterir (Buhârî, "Cenâ'iz", 8; Müslim, "Cenâ'iz", 36). Ahmed b. Hanbelî'den de bu nitelikteki su ile abdest alınabileceği yönünde bir rivayet vardır. Hanefîler, değişimin derecesiyle ilgili olarak yaptıkları ayırımda söz konusu maddenin

suda pişirilip pişirilmemesini veya bu maddenin suyun normal özelliklerine üstün gelip gelmemesini esas alırlar. Suda bakla, nohut veya mercimek gibi bir madde pişirilir ve onun en az bir özelliğini değiştirirse sıvılık ve akıcılığı kaybolmasa bile suyun mutlak olma özelliği ortadan kalkar. Pişirme söz konusu değilse katılan maddenin suya üstün gelip gelmediğine bakılır. Hanefî âlimleri suya üstünlüğün meydana gelmesinin tesbiti hususunda katılan maddenin katı ve sıvı oluşuna göre pratik bazı ölçüler koymuşlardır (İbn Âbidîn, I, 181-183).

Mutlak su, temiz ve temizleyici olup olmaması yönünden çeşitli kısımlara ayrılır. Suyun temizleyici sayılması hem maddî hem abdest ve gusûl gibi hükmi temizlik aracı olmasını, temiz sayılması ise hükmi temizlik dışında kalan maddî temizlik vb. alanlarda kullanılabilir olmasını ifade eder. Suyun bu açıdan sınıflandırılması ve bazı su türlerinin hükmü konusunda fıkıh mezhepleri arasında görüş ayrılıkları vardır.

1. Temiz ve temizleyici sular. Mutlak olma niteliğini kaybedecek ölçüde rengi, kokusu ve tadı bozulmamış, içine pis madde karışmamış ve kullanılması mekruh veya şüpheli hale gelmemiş sular temiz ve temizleyici sayılır. Bu sular yeme içmede ve her türlü maddî ve hükmi temizlikte kullanılabilir. Tabiatı normal halde bulunan mutlak sular kural olarak böyledir. Hz. Peygamber deniz suyunun da temizleyici (tahûr) sulardan olduğunu beyan etmiştir (*el-Muvaṭṭaʿ*, “Tahâret”, 12). Balık, kurbağa ve yengeç gibi suda yaşayan hayvanların suda ölmesi suyun temiz ve temizleyici olma özelliğine zarar vermez. Fakihlerin çoğunluğuna göre sinek, arı ve akrep gibi akıcı kanı olmayan hayvanların suda ölmesi de böyledir. Öte yandan fakihlerin ortak kanaatine göre maddî pislik karışmadığı sürece insanın, atın, ister dört ayaklı ister kuş türünden olsun eti yenen evcil ve yabani hayvanların artığı olması suyun temiz ve temizleyici olma özelliğini etkilemez. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler’e göre katar, eşek, kedi, fare ve yılanla yırtıcı hayvanların, Mâlikîler’e, Evzâî’ye ve İbn Hazm’a göre köpek ve domuzun artıkları da bu grupta yer alır.

2. Temiz ve temizleyici olmakla birlikte kullanılması mekruh sayılan sular. Hanefîler’e göre başı boş dolaşıp pis şeyler yiyen deve, inek ve tavuk gibi eti yenen hayvanlar, sakınılması mümkün olmayan kedi gibi eti yenmeyen evcil hayvanlarla çaylak

ve doğan gibi yırtıcı kuşların artığı olan sular bu gruba girer; birinci madde kapsamına giren su varken bunların kullanılması tenzihen mekruh kabul edilir. Hanefî mezhebinde kediden söz eden, “O pis değildir, çünkü aranızda dolaşıp duran hayvanlardandır” anlamındaki hadise dayanılarak (Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 38) kendilerinden sakınmanın zor olduğu bu tür hayvanlar eti yenmeyen hayvan artığının pis sayılması kuralından istisna edilmiştir. Yine eti yenmeyen yırtıcı kuşların artığı, galarının pislik tutmaması sebebiyle diğer yırtıcı hayvanlarından farklı görülmüştür. Hanefîler’in bir kısmı ile Mâlikî ve Şâfiîler’in çoğunluğu, sağlığa zararlı olduğu gerekçesiyle madenî kaplarda güneşte ısıtılan su ile abdest ve gusûl abdesti almayı bazı kayıtlarla mekruh görürler. Mâlikîler’e göre abdest ve gusûl gibi hükmi temizlikte kullanılmış sular da temiz ve temizleyici, fakat mekruh olan sulardandır (aş.bk.). Uzun süre beklediği için özelliklerinde değişiklik meydana gelen su ile abdest ve gusûl abdesti almanın tâbiîn âlimlerinden İbn Sîrîn tarafından mekruh görüldüğü rivayet edilir.

3. Temiz olmakla birlikte temizleyici sayılmayan sular. Ayrıntılarda bazı görüş ayrılıkları bulunsa da fakihlerin çoğunluğuna göre abdest ve gusûl gibi hükmi temizlikte kullanılmış su (mâ-i müsta’mel) aslî özelliklerini kaybetmemesi, maddî kirlilik taşımaması kaydıyla temizdir, fakat temizleyici olmaktan çıkar. Şâfiî ve Hanbelîler’in çoğunluğu ile Mâlikîler’in bir kısmı bu tür suyun gerek hükmi gerekse maddî temizlikte kullanılamayacağı kanaatindedir; Hanefîler’de tercih edilen görüş ise hükmi temizlikte kullanılamayacağı, ancak maddî temizlikte kullanılabileceği yönündedir. Bununla birlikte Hanefî kaynaklarında Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un müsta’mel suyu pis (necis) saydığına dair bir görüş kaydedilir. Mâlikîler’in çoğunluğuna, Zâhirîler’e ve Ahmed b. Hanbel’den bir rivayete göre müsta’mel su temiz ve temizleyici olup hem hükmi hem maddî temizlikte kullanılabilir; ancak Mâlikîler’e göre su az miktarda olup başka temiz su da mevcutsa müsta’mel su ile hükmi temizlik yapmak mekruhtur. Müsta’mel suyun temiz olduğu görüşü Hz. Peygamber’in fiilî ve takrîrî sünnetini içeren bazı rivayetlerle desteklenmiştir (Buhârî, “Vuḍûʿ”, 40, 44; Müslim, “Şalât”, 249-253).

Hanefî ve Mâlikîler’e göre her tür hükmi temizlikte kullanılan su müsta’mel sayılır; Hanefî mezhebinde niyetsiz alınan abdest ve gusûl geçerli olduğundan suyun

müsta’mel sayılması için niyet de şart değildir. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde tercih edilen görüşe ve Hanefîler’den Züfer’e göre sadece alınması farz olan abdestte ve gusûlde kullanılmış az miktardaki su müsta’mel su olarak nitelenir (az suyun ölçüsü için aş.bk.). İmam Muhammed’den suyun yalnızca ibadet ve sevap kazanma niyetiyle kullanıldığında müsta’mel olacağı görüşü de nakledilir. Mâlikî ve Hanbelîler’e ve Şâfiîler’de tercih edilen görüşe göre maddî temizlikte kullanılıp vasıflarında değişiklik olmayan az miktardaki su da bazı kayıtlarla müsta’mel kabul edilir. Kap kakak, meyve, elbise, taş, ele bulaşmış hamur, çamur, kına vb. temiz şeyleri yıkamada kullanılan su ile abdestsiz veya cünüp olan kimsenin su almak veya sıcaklığına bakmak amacıyla elini soktuğu su müsta’mel sayılmaz.

4. Temiz olmayan (necis) sular. Az veya çok, durgun ya da akıcı olsun içine düşen pislikten dolayı rengi, tadı veya kokusu değişen suyun temiz olmadığı hususunda fakihler görüş birliği içindedir (hangi nesnelerin dinen pis sayıldığı hakkında bk. TAHÂRET). Öte yandan Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde domuz ve köpeğin artığı, Hanefî mezhebinde bunların yanı sıra eti yenmeyen yırtıcı hayvanların artığı olan su ile necis kabul edilir. Temiz olmayan su ile ne hükmi ne de maddî temizlik yapılabilir; fakat özellikleri değişmemişse fakihlerin çoğunluğuna göre bununla tarla ve hayvan sulamak câizdir.

İçine düşen pislikten dolayı bu özellikleri değişmeyen çok miktardaki suyun kural olarak temiz ve temizleyici olmaktan çıkmadığı hususunda da ittifak vardır. Fakihlerin çoğunluğu Hz. Peygamber’in, “Su temizleyicidir, onu hiçbir şey kirlilemez” hadisinde geçen su kelimesini (Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 33) çok su olarak yorumlamaktadır. Bu sebeple özelliklerinde değişme olup olmadığına bakılmaksızın içine pislik düşen az miktardaki su pis sayılır. Bu görüş durgun suya bevletmemeyi (Buhârî, “Vuḍûʿ”, 68), uykudan uyanan kişinin elini yıkamadan suya daldırmamasını (Buhârî, “Vuḍûʿ”, 25) ve köpeğin içtiği kabın yıkamasını (Buhârî, “Vuḍûʿ”, 33) emreden hadislerle desteklenir. Mâlikîler’in çoğunluğuyla Şâfiî ve Hanbelîler’in bir kısmına göre özellikleri değişmedikçe az da olsa mutlak sular temiz ve temizleyicidir. Ancak Mâlikîler’e göre içine pislik düşüp özelliklerinden biri değişmeyen su durgun olup normal abdest ve gusûl suyu kabının alacağı kadar az olursa bununla hükmi temizlik yapmak mekruhtur. Bu görüş sa-

hipleri başka bazı delillerle birlikte kokusu, tadı ve rengi değişmedikçe suyun temizleyici olduğunu bildiren hadisi (İbn Mâce, "Tahâret", 76) esas alırlar.

Suyun az veya çok olması onun temiz ve temizleyici olma özelliğini korumasında önemli bir rol oynamakla birlikte fıkıh mezhepleri arasında bu ayırımın ölçüsü hakkında görüş farklılıkları vardır. Bu konuda suyun durgun veya akar olmasına göre farklı ölçüler belirleyen Hanefîler'e göre akarsularla büyük havuz niteliğindeki durgun sular çok su sayılır. Suyun akarsu kabul edilmesi için belirli bir ölçü bulunmayıp bu konuda örfe bakılacağı ya da en az bir saman çöpünü alıp götüren suyun akarsu kabul edileceği yönünde iki görüş vardır. Örfe bakılarak mescid ve hamam şadırvanları akarsu kapsamında değerlendirilmiştir. Hanefîler'e göre az ve çok su ayırımında suyun derinlik ve hacminden çok yüzey genişliği önemli olup bunun takdiri suyu kullanacak kişiye bırakılmıştır. Ebû Hanîfe'ye dayandırılan bir rivayete göre bir taraftan çırpıldığında hareket öbür tarafa ulaşmıyorsa bu su çok sayılır. Bununla birlikte mezhepte tercih edilen ölçüye göre avuçlandığında elin dibe değmeyecek derinlikte olması kaydıyla eni ve boyu 10'ar arşından (arşını 68 cm. hesap edenlere göre yüzeyi 46,24 m²'den, 46,2 cm. kabul edenlere göre 21,34 m²'den) az değilse su çok hükmünü alır. Şâfiî ve Hanbelîler "kulleteyn hadisi" diye bilinen, "Su iki kulle (kulleteyn) olursa pislik taşmaz" veya "pis olmaz" yahut "hiçbir şey onu pisletmez" meâlindeki hadisi (İbn Mâce, "Tahâret", 75-76; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 33) esas alarak hacmi iki kulle (yaklaşık 206 litre) ve daha fazla miktardaki suyu çok su saymışlardır (bk. KULLE). Şâfiî ve Hanbelî mezheplerindeki güvenilir görüşe göre bu konuda suyun akar veya durgun olmasının etkisi olmayıp durgun suda suyun toplam miktarı, akarsularda ise her bir dalgası ayrı olarak değerlendirilerek bu miktara ulaşmış olmadığı dikkate alınır. Bununla birlikte İmam Şâfiî'nin eski görüşüne ve bazı Hanbelî fakihlerine göre özelliklerinde değişme olmadıkça içine pis madde düşen akarsu iki kulle miktarına ulaşmasa bile kirlenmiş sayılmaz. Mâlikîler'e göre, içine düşen pis madde sebebiyle özellikleri değişmeyen akarsu kirli sayılmadığı gibi onun maddî ve hükmî temizlikte kullanılması da mekruh değildir.

Fıkıh literatüründe içine pislik düşen suların temizlenmesinin usulü üzerinde önemle durulmuştur. Bu konuda esas olan, suyu onun tabiatını bozan, renk, tat ve ko-

ku özelliklerini değiştiren maddelerden ve sağlığa zararlı olan unsurlardan arındırarak normal hale getirmektir. Bunun akıtarak mı su ilâve ederek mi yoksa başka teknikler kullanılarak mı yapılacağı hususu fakihler arasında bazı görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Bu bağlamda durgun sular içerisinde eskiden özel yeri olan kuyuların temizlenme usulü hakkında fıkıh eserlerinde ayrıntılı hükümler yer almaktadır (bk. KUYULAR). Fakihler suyun temizlenmesi konusunda genellikle kendi dönemlerinin kültür, tecrübe, teknik ve imkânlarına dayalı bilgi ve görüşleri esas almaktadır. Günümüzde deniz, göl, akarsu, kuyu, depo, çeşme ve artezyen sularının, sanayi bölgelerindeki yer altı ve yer üstü suları ile atık suların gerek insan sağlığı ve çevreye zararlı olacak derecede kirlenip kirlenmediğinin tesbitinde, gerekse bunların temizlenmesinde tarihî birikimin yanında teknolojik gelişmelerden, modern arıtma ve tahlil imkânlarından da yararlanmak gerekir.

5. Şüpheli sular. Hanefî fakihlerine göre eşek ve eşekten doğan katırın arttığı olan az su temiz olmakla birlikte bu konuda farklı rivayetler bulunması sebebiyle bunların hükmî temizlikte kullanılabilirliği şüphelidir. Temiz su bulunmadığında bunlar abdestte ve gusûlde kullanılır, ayrıca temyemmüm yapılır.

b) Mukayyet Su. İçine temiz bir maddenin katılmasıyla akıcılığını kaybeden veya özel ismi bulunan tabii sulardır. Hanefî fakihlerine has bir tabir olan mukayyet su yerine diğer mezheplerde bu tür suları ifade etmek için genellikle mutlak olmayan su veya "bir isme yahut özelliğe izâfe edilmiş" anlamında muzaf su tabiri kullanılır. Gül suyu, meyve suyu, çiçek suyu, üzüm suyu, turşu suyu vb. helâl meşrubat türleri veya içinde nohut ve mercim gibi temiz şeylerin pişmesiyle doğal halini kaybeden yahut içine süt, karpuz suyu ya da sirke gibi bir madde karışmasıyla özelliklerinde önemli ölçüde değişiklik meydana gelen su böyledir. Mukayyet suyun hükmî temizlikte kullanılamayacağı hususunda fakihler görüş birliği içindedir. Hanefîler'den İmam Muhammed ve Züfer'in de dahil olduğu çoğunluk bunlarla maddî temizliğin de yapılamayacağı görüşündedir. Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe ve Hanbelîler'in bir kısmına göre ise normal su bulunmadığı zaman temizleyici özelliği bulunan mukayyet su maddî pisliğin temizlenmesinde kullanılabilir.

Mülkiyete Konu Olması Açısından Su. Hz. Peygamber müslümanların ortak olduğu üç şeyden birinin su olduğunu belirtmiştir (İbn Mâce, "Rühûn", 16; Ebû Dâvûd, "Büyü", 60). Bazı fakihler bu hadisin zâhîrî mânasına bakarak kaynağında veya ihrâz edilmiş, sahipli ya da sahipsiz araziden çıkan bütün suların bazı istisnalarla birlikte herkes için ortak olduğunu ileri sürmüştür (İbn Hazm, IX, 54-55; Şevkânî, V, 344). Ayrıntılarda görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte fakihlerin büyük çoğunluğu, bu ifadeyi başka deliller ışığında yorumlayıp sahip olduğu özelliğe göre suyun hukukî rejiminin değişiklik arzettiği kanaatine varmıştır. Buna göre sular tek başına ya da kaynağı ve yatağı ile birlikte üzerindeki arazinin hukukî durumuna ve suyun ihrâz edilip edilmemiş olmasına göre mubah sular, kamu suları ve özel sular gibi kategorilere ayrılabilir. Sahipli veya sahipsiz arazide bulunmasına göre suların mülkiyet durumuyla ilgili görüşler şu şekilde özetlenebilir:

1. Yer altı suları, denizler ve büyük göllerin suları, Dicle, Fırat ve Nil gibi büyük ve genel akarsular, sahipsiz arazide kimsenin emeği olmaksızın meydana gelmiş su birikintisi, insan emeğiyle çıkartılıp kimsin çıkarttığı bilinmeyen veya sahibi tarafından terk edilen ya da kamu menfaatine vakfedilen kuyu ve kaynak suları fakihlerin ittifakıyla kimsenin mülkiyetinde olmayıp herkesin edinme ve yararlanma konusunda ortak olduğu mubah mallardandır. Kollara ayrılarak özel mülkiyet konusu arazilere dağıldığı halde bu arazilerde tamamen yok olmayıp kalan kısmı mubah olan açık arazilere akan nehirler de böyledir. Başkasına zarar vermemek ve başkasının kullanım hakkını engellemek şartıyla herkes istediği şekilde bu sulardan yararlanma hakkına sahiptir. Bunlar belirli kurallar çerçevesinde insan emeğiyle özel mülkiyete geçirilebilir (bk. İHRÂZ; İSTİLÂ). Bu sulardan bir kısmı aktığı ve işgal ettiği ark, kanal ve yataklarla birlikte kamu malları sınıfına girmektedir. İslâm hukukçuları, bu sulardan yararlanmayı bir taraftan hava ve güneşten yararlanmaya benzeterek bunların mubahlığına işaret ederken diğer taraftan cadde ve umumi yollardan yararlanmaya benzeterek kamu malı özelliğini vurgulamaktadır.

2. Özel mülk araziler üzerinde bulunan kaynak, kuyu ve dere gibi sularla büyük nehirlerden ark ve kanal açmak suretiyle arklara alınan sular kaynağı yer veya içinden aktığı ark ve kanallar bakımından özel mülkiyet konusudur. Bu yerlerde bulunan

sular da bazı fakihlere göre yine özel mülk sayılmaktadır. Onlar kaynak ve yataklarının özel mülkiyetinde bulunmasını dikkate alarak bunları bir bakıma ihrâz edilmiş kabul etmektedir. İslâm hukukçularının çoğunluğu ise Hz. Peygamber'in suyun herkesin ortak malı olduğuna dair ifadesini suyun başkalarından esirgenmemesi yönündeki uyarılarını (Buhârî, "Müsâkât", 5; Müslim, "Müsâkât", 34-38) ve Zemzem Kuyusu'na ilişkin bazı rivayetleri (Buhârî, "Müsâkât", 10) esas alıp bu suların ilke olarak mubah olduğu ve sahiplerinin bunlar üzerinde sadece ihtisas ve öncelik hakları bulunduğunu kabul etmiştir. Fakat bu görüşte olanların çoğunluğu sahipli sularla başkalarının sadece kendisi ve hayvanları için içme suyu hakkı (hakk-ı şefe) bulunup bu sulardan ekinlerini sulama hakkı (hakk-ı şirb) olmadığını belirtmiştir. Ayrıca arazi sahipleri başkalarının kendi arazilerine girmesine engel olabilir. Dolayısıyla başkalarının şirb hakkı gibi aynı irtifak hakkının bulunmayışı, bu suların esas itibarıyla sahipli olup şefe hakkının da kamu menfaati gerekçesiyle özel mülkiyete getirilmiş bir sınırlama olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır (bk. İRTİFAK; Günay, s. 54).

3. Bir kişinin mülk edinmek üzere sahihsiz arazide kazdığı kuyu veya çıkardığı kaynakla bunların belli mesafedeki mücâvir alanının (bk. HARİM) mülkiyeti bu kişiye aittir. Fakat bu nitelikteki kuyu ve kaynaktaki suyun mülk mü mubah mı olduğu fakihler arasında tartışmalıdır.

4. Usulüne uygun biçimde ihrâz edilip kova, sarnıç, depo ve havuz gibi kaplara alınan sular mubah mal statüsünde olmayıp tamamen özel mülkiyet rejimine tâbidir. Bu sularla başkalarının yararlanma hakkı zaruret durumuyla sınırlandırılmıştır. Bu hususta fakihlerin büyük çoğunluğu görüş birliği içindedir. Ancak bu nitelikteki suyun alınması halinde ortaklık şüphesi sebebiyle hırsızlık için öngörülen had cezası uygulanmaz.

Suyun Satışı. Deniz suyu, büyük akarsular ve diğer mubah sular usulüne uygun olarak ihrâz edilmedikçe mütekavvim mal sayılmadığından satış, kira, rehin vb. işlemlere konu edilemez. Bunların kaynak ve yatakları kamu malı sayıldığı için bedelli veya bedelsiz özel kişilere devir ve temlik olunamaz. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in suyun satışını mutlak şekilde veya bazı kayıtlarla yasakladığına dair rivayetler yer almaktadır (Müslim, "Müsâkât", 34-35; Ebû Dâvûd, "İcâre", 26; Tirmizî, "Büyû", 44). Hattâbî ve İbn Hazm gibi bazı âlimler bu rivayetleri suyun herkesin ortak malı olduğu, başkasından esirgenmesinin doğru olmadığı yönündeki rivayetlerle birlikte değerlendirerek satın alma amacına, bulunduğu arazinin niteliğine ve ihrâz edilip edilmediğine bakılmaksızın ihtiyaç fazlası suyun satılmasını haram sayar. Ancak İbn Hazm sadece tam veya hisseli olarak kuyunun ve kuyu suyunun satışını câiz görür. Ahmed b. Hanbel'in de suyun satışını hoş görmediği rivayet edilir. Nevevî gibi bazı âlimler suyun satış yasağını sahibinin ihtiyacından fazla olması, suya başka insanlar ve hayvanların içme suyu olarak ihtiyacının bulunması ve bu ihtiyacı karşılayacak başka su kaynağının bulunmaması gibi kayıtlara bağlar. Hanefîler bu yasağı kaplara doldurularak ihrâz edilenler dışında bütün sular için geçerli saymıştır. Âlimlerin çoğunluğu Hz. Peygamber'in dağdan elde edilen mubah odunun satılmasına onay vermesi (Buhârî, "Müsâkât", 13) ve Hz. Osman'ın Rûme Kuyusu'nu satın alıp vakfetmesi (Buhârî, "Müsâkât", 1) gibi delillere dayanarak ihrâz edilip kaplara alınan sularla özel mülkte yer alan kuyu, kaynak ve kanal sularının satılmasını ilke olarak câiz görmüştür. Satış konusunda yaklaşım farklılıkları bulunmakla birlikte İslâm bilginleri, özel mülk haline gelse bile suyu bedel almadan başışlamanın müstehap olduğunda görüş birliği içindedir.

Suyun Paylaşımı. Deniz, göl, büyük akarsu ve özel mülke konu arazi üzerinde bulunmayan diğer sulardan kamu mallarından yararlanma ilkeleri çerçevesinde genel veya özel şekilde yararlanılabilir (a.g.e., s. 190-204). Birden çok kişinin arazisinden akıp giden küçük nehir ve kanalların suları, önüne set çekilerek tutulmaya gerek olmadan bütün arazilere yetecek kadar bol ise bundan da her arazi sahibi ihtiyacı kadar alabilir. Suyu ancak bir süre tutulduktan sonra yükselen ve sulamaya elverişli hale gelen küçük nehir ve kanallardan yararlanmak ise öndeki arazinin ilk önce yararlanması esasına göre sıra ile gerçekleşir. Kişilerin suyu kendi arazilerinde ne kadar tutabilecekleri hususu doktrinde tartışmalıdır. Sudan yararlanma konusunda suya ilk önce ulaşma kriterinin esas alınmasını öneren fakihler de vardır. Birden fazla kişi arasında müşterek olan özel sular sahiplerinin rızasıyla isteklerine uygun biçimde paylaşılabilir veya mahkeme kararıyla paylaşılabilir. Bu paylaşım, suyun ortaklar arasında miktar olarak pay edilmesi veya nöbetleşe kullanımının belirlen-

mesi şeklinde olabilir (ayrıca bk. KISMET; MÜHAYEE).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 93-102; Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *Kitâbü'l-Envâil* (nşr. M. Halîl Herrâs), Beyrut 1408/1988, s. 369-380; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (Zebîdî), s. 246-248; Mâverî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), s. 226-232; İbn Hazm, *el-Muhalâ* (nşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî), Beyrut 1405/1984, I, 105-157; VIII, 243; IX, 54-55; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultânîyye* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 222-231; Serahsî, *el-Meb-sûl*, I, 45-59; XXIII, 161-204; Kâsânî, *Bedâ'î'*, I, 15-17, 71-72, 83-84, 86-87; VI, 188-192, 194-195; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, İstanbul 1985, I, 18-25; Muvaqqaddin İbn Kudâme, *el-Mugnî*, Riyad 1401/1981, I, 6-66; V, 583-591; IV, 71, 298; V, 157-158, 583-595; Nevevî, *Şerhu Müslim*, X, 228-229; a.mlf., *Rauzatü'l-fâlibîn* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1412/1992, I, 115-151; IV, 348-377; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, Beyrut 1977, s. 25-26, 222; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâf, *Naşbü'r-râye*, Beyrut 1407/1987, I, 94-148; IV, 291-294; İbn Hacer el-Askânî, *Fethu'l-bârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), V, 29-46; Bedreddin el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, Kahire, ts. (İdâretü't-tibââtü'l-müniriyye), XII, 193-195; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kâdir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ihyâ'l-türâsü'l-Arabî), I, 60-106; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih min-e'l-hilâf* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1406/1986, I, 21-78; VI, 364-368, 384-387; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, I, 69-145; VIII, 240-246; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-kübra'l-fıkhiyye*, Kahire 1308, II, 167-168, 194; Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc*, I, 16-27; II, 373-376; Ali el-Kârî, *Fethu bâbî'l-'inâye* (nşr. M. Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm), Beyrut 1418/1997, I, 81-108; II, 559-564; Buhârî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, I, 24; IV, 188-193, 198-200; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, I, 16-25; Hakeffî, *ed-Dürü'l-muhtâr* (İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* [Kahire] içinde), I, 179-229; VI, 438-448; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), I, 34-48; Şevkânî, *Neylû'l-evfâr*, I, 24-57; V, 341-346; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), I, 179-229; VI, 438-448; Azîmâbâdî, *'Avnû'l-ma'bûd*, Beyrut 1415, I, 103-131; Necbî el-Mutî, *Cekmiletü'l-Mecmû'* (Nevevî, *el-Mecmû'* içinde), Tıkkâ 1980, XVI, 155-166; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletüh*, Dimaşk 1405/1985, I, 113-140, 177-191; IV, 450-454; Abdülvehhâb Abdüsselâm Tavîle, *Fikhu'l-fahâre*, Kahire 1406/1986, s. 14-56; Hüseyin Derin, *Kur'an-ı Kerim ve Su Gerçeği* (yüksek lisans tezi, 1990), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Subhî es-Sâlih, *el-İslâm ve'l-müstakbelü'l-hâdîre*, Beyrut 1990, s. 244-254; H. Mehmet Günay, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Uygulamasında Kamu Malları*, İstanbul 2001, s. 54, 190-204; Metin Ceylan, *İslâm Hukukunda Suların Statüsü* (doktora tezi, 2003), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Nihat Temel, *Kur'an-ı Kerim'de ve Sosyo-Kültürel Hayatımızda Su*, İstanbul 2006; J. C. Wilkinson, "Muslim Land and Water Law", *Journal of Islamic Studies*, I, Oxford 1991, s. 54-72; "Hükümü istif-mâli'l-miyâhi'n-necise", *Mecelletü'l-Buhûşî'l-İslâmîyye*, sy. 35, Riyad 1992, s. 35-60; Ömer Cevde, "Müceze 'ani'l-miyâh fi'l-fikhi'l-İslâmî", *Âfâ-*

ku's-şekâfe ve t-türâs, sy. 19, Dübey 1418/1998, s. 6-11; Ali Erbaş, "Muhtelif Dinlerde Su Motifi", *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 20, Ankara 2004, s. 241-258; "Taḥâret", *Mv.F*, XXIX, 91-117; "Mî-yâh", a.e., XXXIX, 352-377; "Nehr", a.e., XLI, 385-404; M. Revvâs Kal'acı, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müeyyessere*, Beyrut 1421/2000, II, 1703-1710; Mehmet Şener, "Su", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, IV, 1814-1819.

HACI MEHMET GÜNAY

Osmanlılar'da. İslâm hukukunun kurallarını Hanefî mezhebine göre uygulayan Osmanlılar'da ot ve ateş gibi suyun da mubah sayılıp halkın kullanımına açık olması temel görüşü hâkimdir. Denizler, geniş göller, büyük nehirler ve yer altı suları mutlak surette bu kategoriye girer; başkasının zararına yol açmadıkça bunları kullanım konusunda herkes serbesttir. Böyle bir durumda fertler bütün işçiliği ve harcamayı karşılamakla yükümlüdür. Ancak büyük nehirlerde suyla ilgili geniş çaplı çalışmalarından genelde devlet sorumludur. Eğer devlet hazinesi kamu yararı için hayati önemi haiz olduğu düşünülen bu işleri karşılayamazsa mahallî halkı organize ederek, hatta gerekirse zor kullanarak bunları yaptıracak bir görevli (nâzır) tayin edebilir (Mevkûfatî Mehmed, II, 220).

Osmanlılar'da düzeni sağlanmış ve koruma altına alınmış belirli sular üzerinde mülkiyet hakkı kabul edilmiştir. Özel mülkiyete konu olan sular (memlük) nehr-i âm (kullanıldıktan sonra kalanı herkesin istifadesine sunulan) ve nehr-i hâs (sadece mülkiyeti elinde bulunduranların kullanımına ait) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ön alım hakkı (şûf'a) ikinci durumda söz konusu olabilir. Su kanalları (hark, cetvel) veya su kuyuları açarak, bir kaynak bularak yahut bataklık kurutarak ekili olmayan sahipsiz araziye tarıma elverişli hale getirme (bk. İHYÂ) müslüman veya zimmi olsun fertlere yasal olarak tanınmış bir hakktır. Hanefî mezhebine göre böyle bir mülkiyet, ıslah işlemleri üç yıl içerisinde bitirilmek kaydıyla sadece imam veya sultanın izniyle kurulabilir. Osmanlı Devleti'nde kullanılmayan bir araziye izinsiz de olsa tarıma elverişli hale getirenlere tasarruf hakları tanınıyordu. Toprağı işleme projeleri, sultan tarafından baştan tanınan izni gösteren ve temliknâme denilen özel bir belgeyle verilirdi. Bu belge, sınırlarını çizdiği alan içerisindeki ziraata açılan topraklarla akarsular ve kaynaklar üzerindeki mülkiyet haklarını tanıdı.

Hark ve kanallardaki su özel mülkiyete tâbidir ve mülkiyeti elinde bulunduranın

izni olmaksızın kullanılamaz. Eğer bu sular birçok paydaşın ortak mülkiyeti altında ise bu durumda paydaşlardan hiçbir diğelerinin izni olmadan yeni su kanalı açamaz, değirmen inşa edemez, su kullanım sırasını veya yönünü değiştiremez. İzin verilse bile bu herhangi bir zamanda geri alınabilir. Su paydaşların kendi arazi hisselerinin büyüklüğüne göre taksim edildirdi. Nehrin yukarı kısımlarında oturanların set veya su bendi yaparak daha alt kısımlardaki paydaşlarının suyunu azaltmalarına izin verilmezdi. Eğer bent yapma zorunluluğu varsa bu durumda su hakları nehrin alt taraflarından başlamak üzere yukarı kısımlara doğru dağıtılırdı. Bir akar suyun mâlikî o su bir başkasının toprağından geçse bile belirli haklarını korurdu. Toprak sahibi bu durumda akan suyu engelleyemezdi ve su sahibine su yolu üzerinde gerekli onarım iznini vermek durumundaydı. Tanınan süre içerisinde suyu kullanma hakkı (hakk-ı şîrb) miras veya vasiyet konusu olabilir, ancak satılamaz, devredilemez, kiralanamaz veya hayır olarak bağışlanamaz. Bununla birlikte Osmanlı uygulamasında ister gerçek kişi ister vakıf olsun su mâliklerinin sulama amacıyla suyu sattığına dair örneklerle rastlanmaktadır. Devletin üzerinde durduğu konu ise suyun ücreti konusundaki spekülasyonları ve yüksek ücretler ödeyenlerin lehine hakk-ı şîrb sahiplerinin mahrum edilmesini engellemektir (Barkan, *Kanunlar*, s. 70).

İslâm hukukundaki su kullanımına ait düzenleme yanında Osmanlılar fethettikleri topraklarda karşılaşmış oldukları uygulama ve düzenlemeleri de sürdürmüş ve yeni yasalar yapmıştır. Şehirler için su temin edilmesi, özellikle suyun az olduğu bölgelerde dağıtımının yapılması, pirinç yetiştirilmesi devletin büyük ölçekli arazilerde su kullanımıyla ilgili ana teşebbüsleri olmuştur. Su kullanımı ve su işleriyle ilgili olarak genel Osmanlı politikası, büyük oranda tarımsal arazilerin işletimini küçük üniteler halinde çiftçilik yapan reâyâyı bırakan Osmanlı toprak sistemiyle belirlenmiştir. Devlet şehirlerin su ihtiyacını karşılamak ve pirinç yetiştirme dışında büyük çaplı su veya arazi ıslah projelerinde yahut tarım üretiminde doğrudan yer almamıştır. Bu tür projeler, daha ziyade hânedan mensuplarının ya da üst düzey yöneticilerinin vakfettikleri bağışlar sayesinde yürütülmüştür. Aslında su projeleri veya su kullanımıyla ilgili olarak devlet tarafından oluşturulmuş bir kurum yoktu. Su kemerlerinin inşası ve su yollarının bakım ve muhafazası başmimarın gözetiminde

yapılıyordu. Ona doğrudan bağlı bir nâzır ve nâzırın idaresi altında su yolcu denilen, İstanbul'un su sistemi kanallarının muhafazasından sorumlu, su kemerlerinin bakımını ve korumasını yapan teknik elemanlar bulunmaktaydı (bk. SUYOLCU).

Osmanlılar'da, ziraat amaçlı olmak üzere geniş çaplı sulama faaliyet alanını meydana getiren çeltik / pirinç tarımı vasıtasıyla sulama projesinin nasıl düzenlendiği hakkında önemli bilgiler elde edilebilir. Pirinç üretiminde çeltik tarlasının bol suya ihtiyaç göstermesi sebebiyle düzenli su akışının sağlanması büyük önem taşıyordu. Dolayısıyla esas mülkiyet veya belirleme işi araziye sahip olmada değil suyun kullanımına dayanıyordu. Hark ve nehir gibi sulama kanalının kullanımı veya tahsis şahlılara mülk yahut timar şeklinde devlet tarafından verilmiştir. Bir harkın mülkiyeti araziye kimin sahipleneceğini de belirlemiştir (a.g.e., s. 12). Dağıtılan su miktarı belli olduğundan devlet ne kadar pirinç tohumu ekileceğini sıkı biçimde düzenlemiş, bunun her hark için ne kadar olduğu resmî kayıtlara geçmiştir. Nâdir de olsa bol miktardaki pirinç tüketiminden dolayı Osmanlı Devleti başından beri pirinç üretiminin yayılmasını teşvik etmiş, bu amaçla ya su yollarını doğrudan kontrolüne almış ya da sulak yerlerdeki boş arazilerin (mevât) mülkiyetini vermiştir. Resmî kaynaklar XV. yüzyılda Meriç (Karasu) ve Vardar ovalarında bol pirinç üretiminin yapıldığını gösterir. Balkanlar'ın değişik bölgelerindeki pirinç üretiminden elde edilen devlet gelirlerinin artması bu dönemdeki mukâtaa kayıtlarından çıkarılabilir (Gökbilgin, s. 125-153). Buna göre Meriç vadisi ve güzergâhındaki Filibe, Tavuslu, Yanbolu, Akçakzanalık, Burgaz, Çorlu ve Ergene gibi kesimlerde 866'da (1462) 1.679.920 akçe olan mukâtaa, 885'te (1480) iki kata yakın bir artışla 2.650.000 akçeye yükselmiştir. Serez, Drama, Vardar kesiminde ise bu rakamlar 8 milyon akçeden 9 milyona ulaşmıştır. Anadolu'ya ait bir örnekte ise 1045 (1636) tarihli kayıtlara göre başlıca çeltik alanları Çukurova'da (Sis, Kozan), Kelkit vadisinde (Niksar), Kızılırmak deltasında (Boyabat), Devres çayı vadisi (Tosya), Gediz, Menderes ve Bakırçay vadilerinde idi.

880 (1475) tarihli bir İtalyan kaynağında pirinç üretiminden elde edilen gelirin 15.000 duka altını olduğu belirtilmiştir. İdrîs-i Bitlîsi, Meriç vadisindeki pirinç üretiminden sultanın payına düşen miktarın II. Bayezid zamanında 80.000 duka altını olduğunu ifade eder. Yukarıda zikredilen